

KÉRDÉS-E A SZOVJET KÉRDÉS?

– az AETAS körkérdése –

Szerkesztőségünk 1990 őszén fordult közel harminc Oroszország vagy a Szovjetunió történelmével, kultúrájával foglalkozó tudóshoz, publicistához és gyakorló politikushoz választ kérve a következő három kérdésre:

1. A Szovjetunió jövőbeni alakulása – mint azt már történelmünk során többször is tapasztalhatták – nem közömbös térségünk népei számára. Arra kérjük, hogy vázolja fel az Ön által lehetségesnek tartott fejlődési irányt (vagy irányokat), amely (amelyek) a Szovjetunió, mint birodalom és a benne élő népek előtt állnak.

2. A jelenlegi realitásokat figyelembe véve szüksége van-e Magyarországnak (vagy Közép-Európának) a nyugatétól eltérő, különutas „keleti politikára”, és ha igen, milyen mértékben.

3. Vannak, akik hazánban, az elmúlt két évben politikai nyilvánosságot kapott szovjetellenességet kizárólag az elmúlt negyven év természetes, múlandó következményének tekintik, míg mások ezekben a jelenségekben az orosz kultúra egésze előítéletes elutasításának veszélyét is felfedezik. Önnek mi a véleménye erről?

A beérkezett válaszok száma igen csekély, szemben az 1990/1–2-es számunknak, „Nemzet és nemzetiség” című körkérdésével. Úgy tűnik, ez önmagában válasz az általunk a címben feltett kérdésre. Mindazonáltal úgy gondoljuk, a bennünket válaszadással megtisztelők gondolatait mindenképpen érdemes olvasóinkkal megismertetni.

Horn Gyula

Örök „szabály”, hogy történész ne bocsátkozzék futurológiai feladatok megoldásába, mert neki kell tudni igazán, hogy a történelem mily gazdag fejlődési variációkban. Ezt a szabályt azonban korábban egyszer már magam is megszegtem, amikor 1987-ben részletesebb választ adtam az Önök első kérdéséhez hasonlitos problémafelvetésre. (A válasz később napvilágot látott az Eszmélet c. folyóirat 1. számában.) Úgy tűnik, hogy azok az alternatívák, amelyeket akkor felvázoltam, igazolódni látszanak. Sőt, ma még élesebben rajzolódni ki, jóllehet még egyáltalán nem dőlt el, hogy mely fejlődési lehetőség, mely fejlődési variáns kerekedik felül. 1987 óta az „elnöki diktatúra”, vagyis egy parlamentáris tekintélyuralmi megoldás felé tolódott el a belső fejlődés. Ebben az összefüggésben korábban nem hangsúlyoztam kellőképpen, hogy a nyugati politikai elitek, a nagy multinacionális társaságok és

pénzcsoporthoz éppen egy ilyen irányú elmozdulást fognak minden erővel támogatni. Az persze korábban is nyilvánvaló volt, hogy egy valóságos demokratizálás, a tömegdemokrácia, azaz az önkormányzati intézmények kiépülése nemcsak a szovjet bürokrácia érdekeivel nem esik egybe, de nyugati partnereik sem támogatnának ilyen fejlődési variációt. A nyugati vezető tőkés csoportok és uralmi elitiek a szovjet piac gazdasági felosztásában, az olcsó, igénytelen és védtelen munkaerő létében érdekeltek, s olyan politikai megoldást keresnek, amely nem megy túl egy parlamentáris, elitista hatalomgyakorlás keretein. A latin-amerikai és kelet-európai „modellekben” gondolkodnak.

Úgy vélem, hogy a Szovjetunióban egy nyugati típusú polgári demokrácia és piacgazdaság „bevezetése” nem lehetséges, mert történelmi feltételei nem adóttak. A szocializmus „bevezetése” felülről, mint tudjuk, Sztálin személyi diktatúrájává, a szocializmus szomorú karikatúrájává degenerálódott, egy olyan „államszocializmus” emelkedett fel, amely éppen napjainkban omlik össze. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a piacgazdaság bevezethető lenne. Nagyon naivnak vagy reménytelenül dilettánsnak kell ahhoz lenni, hogy valaki egyszerűen a forradalmárok, a kommunisták stb. rovására írja, hogy a Szovjetunióban nem jött létre egy nyugati típusú piacgazdaság. Ezek az új-vulgarizálók az okot cserélik fel az okozattal, s nem gondolkodnak el azon a tényen, hogy vajon miért nem jött létre egy nyugati típusú piacgazdaság a megelőző évszázadokban. Az igazság az, hogy ma sem sokkal kedvezőbbek a feltételek egy nyugati típusú piacgazdaság kiépüléséhez, mint 70–80 évvel ezelőtt. A következő előfeltételek hiányoznak: demokratikus nemzeti burzsoázia, tagolt civil társadalom, az óriásira növekedett állami tulajdon privatizálásához szükséges tőke, a „szabad piac” bevezetésével járó nehézségeket elviselni hajlandó lakosság stb. Csupán egyetlen lehetőség kínál demokratikus kiutat: ha az állami tulajdon privatizálását átengedik maguknak a dolgozóknak. Ez azonban nem áll érdekében az állami és gazdasági bürokráciának, hogy a pártbürokrácia privilegizált csoportjairól ne is beszéljünk. A szovjet bürokrácia maga akar az új tőkés osztály lenni...

A Szovjetunió felbomlásával kapcsolatban is számos szimplifikációval találkozhatunk. Az igazi kérdés nézetem szerint az, hogy az új államszövetség, amely döntően gazdasági okok miatt elkerülhetetlenül létrejön, milyen formát ölt majd. Ma úgy látom, hogy a politikai függetlenség sok tekintetben valóban létrejön (pl. a balti köztársaságok), de ez nem fogja kizárni a szoros gazdasági integrációt. Vagy ha igen, az tragédiával fenyegeti az izolálódó nemzeteket...

Nekünk, magyaroknak is meg kellene végre értenünk, hogy nemcsak a birodalmi „internacionalizmus” bukott meg, de megbukott a kisnemzeti messianizmus is. Minél később értjük ezt meg, annál nehezebb helyzetbe hozza az értelmiség a nemzetet, a népet, amelyre pedig permanensen hivatkozik. A kelet-európai kisnemzeti messianizmus sajátosan értelmiségi eredetű jelenség, amely valamikor a 19. században keletkezett (Ld. erről részletesebben Niederhauser Emil számos írását). Nos, nemcsak a dogmatikus kommunisták operáltak sokáig 19. századi (és erősen) vulgarizált tételekkel, hanem a sajátosan értelmiségi nacionalisták is. A mi magyar kelet-európai nyomorúságunk fejeződik ki abban, hogy gőgösen viszonyulunk a tőlünk keletebbre élő nemzetekhez, mégha világtörténelmi jelentőségű kultúrával is rendelkeznek, mint pl. az oroszok, s származásuk szervilis a Nyugathoz való viszonyunk. A mai helyzetben

ezen kell változtatni magának a kormányzati politikának is, amely – mondjuk ki – bántóan érzelmi és dilettáns: nem alkalmas az európai „stílus” követésére.

Egyébként Magyarországnak nincs szüksége semmilyen modellre, hiszen a magyarság történelmi és földrajzi értelemben is egyszeri és megismételhetetlen helyzetben van. A Kelet és a Nyugat közötti közvetítő szerepre vállalkozhat, csak ez hozhat számára előnyöket. Európában éppen „keleti” kapcsolataink miatt lehet értékünk. Enélkül Európának legfeljebb lichthofként, „cselédszobaként” van szüksége Magyarországra. Vagyis Magyarország esélye az, hogy kihasználja a Szovjetunióhoz fűződő hagyományos gazdasági és politikai kapcsolatait. (A szovjetektől érkező nyersanyagot máshonnan csak drágábban kaphatjuk meg.) Sokan még azt is elfelejtik, hogy pl. az olajvezeték vagy a gázvezeték nem Hamburg felől, hanem Orenburg felől vezet Magyarországra. Cserébe a szovjeteknek a nyugati kapcsolatok kiépítésében segíthetnénk, pl. olcsóbban felkészíthetnénk „kádereiket” az európai piacra stb., stb. Ezzel helyi értékünk megnövekedne. Lichthofból, mondjuk, előszobává léphetnénk elő. S ez nem lenne kevés... De az ember nem lehet túl optimista. Elég csak az orosz nyelvoktatás oktanlan kipusztítására gondolni. Emlékeztet ez a pszichózis a megelőző korszak ellenkező előjelű oktanerőszakosságára... Meg kell értenünk: az orosz nép (de az ukránok sem hiszik másképpen) nem gondolja azt, hogy „adósunk” lenne. Ellenkezőleg, a többség úgy véli, hogy Magyarországnak kellene – minden szenvedése ellenére is – „vezekelnie”, hiszen a fasiszta Németország oldalán Magyarország támadt a Szovjetunióra és nem fordítva. Mi bármit mondhatunk, ezen a hangsúlyon nem tudunk változtatni, mert az oroszok számára még hosszú-hosszú ideig a háborúban elszenvedett 25 milliós veszteség a másik oldalon állók minden szenvedését „leértékeli”. S itt nem számíthatunk sem az amerikaiak, sem az angolok, sem a franciák megértésére. Ehhez vagy alkalmazkodunk, vagy „ráfizetünk”. Az igazság ugyanis nem nemzeti jellegű... csak a legendáriumban.

Tehát nincsen külön nyugati és külön keleti politika, hanem van egy világgazdasági rendszer, s abból kell kiindulni. A mi helyünk egyfajta közvetítésben van, de nem szolgaságban.

A fentiekből kiderül, hogy én a tapasztalható szovjet- és oroszellenességet Magyarországon 1956 ellenére sem varrnám a Kádár-rendszer nyakába. Sokan tudatában vannak ama ténynek, hogy Magyarországnak a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatai sok szempontból rendkívül előnyösek voltak. Enélkül a 60-as évek gazdasági fellendülése elképzelhetetlen lett volna; s e kapcsolatok – józan mérlegelés esetén – megőrzendők, bár minőségüket tekintve átalakítandók. A szovjet- és oroszellenesség forrásait a magam részéről korábbra, tehát a Horthy-rendszer és a II. világháború időszakára teszem (hogy most 1848-49-et ne említsem, bár jelentőségével tisztában vagyok). Kétségtelen, hogy a lakosságnak csak egy részében élnek ezek az érzelmek (többség vagy kisebbség, ki tudja?), ami valószínűleg elválaszthatatlan egyfajta önigazolástól, amely hajlamos „megideologizálni”, hogy Magyarország a II. világháborúban a nácik oldalán harcolt a Szovjetunió ellen. Erre nem lenne szabad ma már mentséget keresni. Végül az orosz kultúra magyarországi megismertetésének és propagandájának 1945 utáni primitívizmusa is agresszívítása is nyilvánvalóan nagyban hozzájárult ehhez az „örökséghez”. A mai kormánypolitika, az állami szinten is

fel-felbukkanó gyűlöletkeltés ezt a „hagyományt” egy kultúra- és demokráciaellenes, a nemzet számára végső soron önpusztító politika és propaganda részévé emeli. Nekünk itt, Európa közepén a realitásérzékünk és a szociális problémák iránti érzékenységünk finomításával lenne több esélyünk a „túlélésre”.

Niederhauser Emil

Nem vagyok politológus, csak történész, ezért nem szívesen írok eljövendő fejleményekről. Az egykori orosz gyarmatbirodalom együtt-tartása az októberi forradalom után nem ment könnyen. A balti államok vonatkozásában két évtizednyi epizódra nem is sikerült, az ukránok és grúzok vonatkozásában is nehezen ment, a közép-ázsiaiak esetében több éves átmeneti szakaszra volt szükség. A Szovjetunió hivatalos megalakításának időpontjára (1922. december 30.) a gyarmatbirodalom megtartása már nagyjából befejeződött, a baltiak kivételével. Ez utóbbiakat 1940-41 folyamán a szovjet-német együttműködés során kényszerítették be a Szovjetunió kötelékébe. A nemzeti elégedetlenség az utóbbi évtizedekben állandóan megvolt, időnként felszínre is került, de erről a kívüljár nemigen értesülhetett. Mindegyik nemzetnek voltak olyan eseményei, személyiségei, amelyek és akik összhangba voltak hozhatók az orosz birodalmi érdekekkel, s a nemzeti érzés ezek kultuszában elégűlhetett ki. Hogy csak az ukrán példát említsük, az 1654-es újraegyesülés Oroszországgal, Hmelnyickij alakja, Sevcsenko és Ivan Franko irodalmi tevékenysége belefért a szovjet hazafiságba.

Az utóbbi években a felülről diktált együttműködés és kölcsönös szeretet meg bizalom eltűnt, a nemzeti érdekek az előtérbe kerültek. A nemzeti szuverenitást Kirgizia kivételével mindegyik köztársaság már kimondta. A fejlődésnek két lehetséges útját látom. Az egyik a hatalmi fellépéssel, katonai erővel a teljes visszarendeződés, az eddigi struktúra fenntartása további erőszakkal. Ez a kevésbé valószínű. A másik a most nyilvánosságra került konföderációs elképzelés megvalósulása. Ez azonban valószínűleg csak átmenet lesz egy még lazább együttműködéshez, amilyen a brit nemzetközösség. A balti három állam azonban valószínűleg már a konföderációból is kimarad.

2. Azt hiszem, a jelen európai folyamatok közepette nincs szükség külön keleti politikára, mert ez csak az elmúlt évtizedek kényszer-barátságának lenne a folytatása. Magyarországnak minden európai országgal jó viszonyra kell törekednie, de elsősorban a szomszédaival. Ez az „elsősorban” viszont nem jelent valamiféle prioritást, csupán a most meglévő kapcsolatok lényeges javítását.

3. A mai szovjetellenesség kétségtelenül elsősorban az elmúlt negyven év egyenlőtlen helyzetéből adódik. Erre nem is érdemes több szót vesztegetni. Legfeljebb arra, hogy ez a szovjetellenesség sokszor már túloz, és ez politikai szempontból káros.

Más kérdés az orosz kultúra egészének, illetve Oroszországnak a kérdése. Ahogy a valóságban is volt, Oroszország a magyar közvéleményben azonos a Szovjetunióval, és ennek minden negatívuma Oroszországra is átsugárzik. A balti államok vagy Ukrajna önállósulási törekvései a magyar közvéleményben láthatólag rokonszenvet ébresztenek. Érvényes ez elvben a kaukázusontúli vagy a

közép-ázsiai köztársaságok vonatkozásában is, oroszellenességük miatt, de ezek távoliaknak tűnnek, ezért nem keltenek különösebb émoiókat.

És megint más kérdés az orosz kultúra problémája. A múlt század óta különösen az orosz irodalom széles visszhangot keltett nálunk, valamivel kevésbé a zene is. (Ezen az elmúlt évtizedek csak rontani tudtak.) De ugyanakkor mindig megvolt a távolságtartás azon az alapon, hogy az orosz kultúra más, idegen, nehezen megérthető. Jelentőségét persze valójában senki sem tagadta 1945 előtt sem. A magyar közvélemény amúgyis mindig nyugat felé fordult (az utóbbi negyven évben is!), a kevesek, akik keletre is hajlandóak voltak nézni, Közép- és Délkelet-Európát figyelték inkább, csak nagyon kevesen voltak a kifejezetten az oroszok iránt érdeklődők, 1945 előtt talán többen is, mint 1945 után. Azt hiszem, az orosz kultúra tényleges értékei kellőképpen bemutatva, nem felnagyítva, továbbra is számíthatnak az érdeklődésre. A budapesti egyetemen nemrég Szvák Gyula vezetésével megalakult Russzisztikai Intézet is ezt mutatja.

A kultúrával nem lesz baj. Oroszország megítélését talán már kevésbé árnyékolja be az 1849-es intervenció emléke (a múlt században ez még komoly tényező volt!), sokkal inkább az elmúlt évtizedek és a már említett óhatatlan azonosítás a Szovjetunióval. Oroszország pánszláv rokonszenvei sem hatnak előnyösen az ország megítélésére. Ezek azonban remélhetőleg az elkövetkező demokratikus időszakban nem befolyásolják érdemlegesen az orosz kultúra fogadtatását és megítélését.

Pető Iván

1. Ha mai, dominánsan politikusi „minőségemben” nyilatkozom, azzal kezdem, hogy akárhogyan alakul is a Szovjetunió népeinek sorsa, csak a demokrácia teremthet lehetőséget boldogulásunkhoz.

Természetesen „magánemberi” és történészi „minőségemben” is így gondolom, hiszem. (Nem vállalnék politikai szerepet, ha különböző „minőségeimben” nem ugyanazt képviselhetném!) Civilként azonban már az első mondatom is az lenne, amit most a második bekezdésben írok le: fogalmam sincs, mi vár a Szovjetunió népeire. Persze abban biztos vagyok, hogy a Szovjetunió mint birodalom végnapjait éli, s nem kell hozzá nagy merészség, hogy megjósoljam: elemeire fog szétesni. Hogy mikor, azt nem tudom, hiszen, ha a WC falamra kitett POLITBJUROCK KRSZSZ című 1984. februári állapotot mutató tapepaót nézem (Csernyenko országlása idejéből), és az azóta bekövetkezett változásokra gondolok, akkor igen rövid távot becsülök. Ha viszont a konszolidált nyugati világ érdekeire, a birodalom szétesése nyomán várható bizonytalanságok miatti aggodalmaikra, valamint a szokásos csodákra gondolok (hogy ti. ami nem életképes az is mennyi ideig tud ellentmondani a természet törvényeinek), akkor nyilván hosszabb idővel számolok.

A birodalom sorsánál jobban foglalkoztat azonban népeinek jövője. Ha a közép-európai ún. szatelita országok népei úgy ébrednek a csoda másnapján, ahogyan (amikor kitűnt, hogy a demokrácia vagy a függetlenség nem csodaszer), akkor mi lesz a mai Szovjetunió népeivel, országaival, a szabadság másnapján?

Mi is megszenvedjük a leválást a Szovjetunióról, a szétesett KGST-ről, de mi lesz a birodalomba betagolt gazdaságokkal? És persze mi lesz a kisebbségi gondokkal? Ma már az átlagos újságolvasó is tudja: a többség döntése, követeléseinek érvényesülése egyáltalán nem garantálja a kisebbség jogait. Isten mentsen, hogy én a birodalomban lássam a moldovai oroszok vagy törökök, az azerbajdzsáni örmények, grúziai kisebbségek, a baltikumi oroszok vagy az iszlám köztársaságok nem mohamedánjai jogainak garanciáját! Csak jelezni akarom nem-tudásom és nem-bizakodásom elemeit, okait.

És mi lesz, ha a belsőnek nevezhető gondokon túl a függetlenné váló országok egyrésze kiszámítható konfliktusokba kerül külső hatalmakkal, a Baltikumban kiújul a lengyel–litván–ukrán viszály, ha agresszív iszlám fundamentalista emírségek jönnek létre keleten, ha sikerül a „két Románia” egyesítése és egy új, a mai viszonyait továbbhordozó középbirodalom jelenik meg Kelet-Európában stb., stb?

Ha a fentebbi sorok sápirozása után korrekt, száraz választ is adok a kérdésre, az csak annak szól, hogy illik formálisan is eleget tenni a felkérésnek.

Tehát a lehetségesnek látott fejlődési irányok:

a.) (Ami nem valószínű, de kívánatos:) győz az igazság; a függetlenné váló országok leválásával megszűnik a birodalom; a kisebbségi jogok érvényesítésével az önálló államiságra nem képes szórványnépek boldogan, barátságban élnek az államalkotó többséggel; a függetlenség mámorában úszó új köztársaságok népei boldogan viselik az Európához (Távol-Kelethez) való fölzárkózás idejére rájuk zúduló gazdasági megpróbáltatásokat.

b.) (Ami valószínű, de nem kívánatos:) kiszámíthatatlan, konfliktusokkal terhes államok sokasága jön létre.

c.) (Ami nem kívánatos, nem valószínű, de lehetséges:) némi változással, de lényegét tekintve minden marad úgy, ahogy van, legalábbis még egy ideig.

Nyilván néhány év múlva majd elmondhatjuk, amit Márai Sándor írt Naplójába 1950-ben: „Minden elkövetkezett, egészen más feltételek mellett, mint ahogy elképzeltem, s a végén mégis egészen úgy. S ez éppen olyan valószínűtlen a maga valóságában, mint amilyen valószínűtlen volt az elképzelés:”

2.) Külön útra nincs szükség, de hangsúlybeli különbségekre igen. Mert mit jelentene a külön út? Vagy azt, ami az elmúlt 40 évben volt, vagy valami finnlandizálást? Egyik sem aktuális. Vagy valamilyen sérelmi politikát? Ettől is mentsen meg az Isten! Normális kapcsolatok kellene, figyelve a Szovjetunió érzékenységre, s számolva azzal, hogy a viszony rosszabbodása alapján véve nekünk lenne tragikus. Mindezt össze kéne (és talán lehetne is) egyeztetni a függetlenedő népekkel fenntartott külön kapcsolattal, egyensúlyozva a birodalmi érzékenység és az önállósodási ambíciók közötti pengeélen.

3.) A szovjetellenességet nem tekintem egyszerűen szovjetellenességnek, tehát a birodalmi, ráadásul ideológiát is Magyarországra kényszerítő birodalmi évtizedek következményének. Azokról talán nem érdemes szólni, akik minden „idegent” ellenségesen figyelnek, a „Nyugati szennyet” éppúgy, mint a „sárga veszedelmet”. De arra már érdemes emlékeztetni, hogy a Kádár-korszak évtizedeiben, különösen a Brezsnyev-korszaktól milyen volt a közhangulat (a teljes magyar társadalmi hierarchiát egyöntetűen jellemzően): félni kell a szovjettől (az oroszoktól), de röhögni is kell bumfordiságukon. Ez az attitűd nem

múlt el, csak átalakult! (Félni kell, mert elzárja az olajcsapot, lecsapja a villanyórát, stb.)

Talán pontosabb lenne a kérdés, ha nem az orosz kultúra előítéletes elutasítása iránt érdeklődne, hanem az orosz ember szovjettel való azonosítása, lenézése iránt. (Hisz a leckét mindenki tudja: Csehov, Tolsztoj, Bulgakov, Tarkovszkij, stb., stb.) És itt érdemes felemlíteni egy furcsaságot: a birodalmi jelenlét látványos és szomorú következményei mellett a perifériákon (Baltikum, Kaukázus, egyes ázsiai részek) a gazdasági mozgástér jóval nagyobb volt az elmúlt évtizedekben, mint az orosz részekben. Magyarul: a szovjet birodalom ugyan „nemzeti tartalmát” tekintve leginkább orosz volt, de ennek következményei legkevésbé sem azt jelentették, hogy az orosz nép valamiféle privilégiumokat élvezett volna. Sőt! Míg a nemzeti kultúrákban mindig is volt, lehetett birodalomellenes (értve ezen a birodalom ideológiáját is természetesen), addig az orosz kultúra vált leginkább azonossá a szovjettel.

Tragikus lenne, ha a mainál erősebbé válna a szovjet azonosítása az oroszszal, ha a magyar közvélemény e nagy múltú és jövőjű kultúrát leírma, ha nem számolna azzal, hogy az orosz nép nagy (lélekszámban és lélekben is), és ráadásul jelen marad térségünkben.

Surján László

Megítélésem szerint a Szovjetunió szövetségi jellegének jelenlegi fönntartása hosszú távon nem valósulhat meg. Olyan különböző kultúrájú és hagyományú népek birodalmi együttéléséről van szó, amely hosszú ideig nem tartható fenn. A kényszerű együttélés, az elszenvedett sok sérelem elleni tiltakozásképpen túlzott, a külső megfigyelő szemével indokolatlannak tűnő indulati reakciókra lehet számítani. Könnyen feltételezhető, hogy a felszabaduló indulatok irracionális lépésekhez vezetnek, és a nemzetiségek, tagköztársaságok között még a mindkét félnek egyértelműen kedvező együttműködési formák is szétzilálódnak. A sok nemzetiséget magában foglaló Osztrák–Magyar Monarchia szétesése is részben emiatt következett be, nem adta meg az egyes nemzetiségeknek a szabad, önálló fejlődés lehetőségét. A birodalmon belül Magyarország területén a magyar népesség csak a legnagyobb kisebbség volt. A magyarság létszáma nem érte el az ország lakosságának felét.

A Szovjetunió, amely sokunk számára egységes országgént jelent meg iskolai tanulmányainkban, ugyancsak hasonló helyzetben van. A Szovjetunió keretein belül a határozott önállósulási törekvések jelei már most egyértelműen észlelhetők. Ez a tendencia a jövőben feltehetően erősödni fog, és egyre lazul majd a központi kormányzattal való kapcsolat. A jelek szerint a tagköztársaságok majd mindegyike úgy érzi, hogy önállóan eredményesebben és hatékonyabban tudna élni, fejlődni, érdekeit érvényesíteni és a szükséges reformokat végrehajtani. Valószínű, hogy ha a kiválási folyamat valahol megindul, akkor az gyorsan tovább fog terjedni a többi tagköztársaságban is. A függetlenedési törekvések helyenként túlzottak lesznek, és ott is megpróbálkoznak az önállósággal, ahol ennek a feltételei több szempontból hiányoznak.

A térség tehát hosszú ideig a destabilizáció állapotában lesz, és ilyenkor akár jobb- akár baloldali szélsőségek könnyen színre léphetnek. Könnyen elképzelhető, hogy a kialakuló rendezetlen körülmények között, a fokozódó gazdasági nehézségek, a csökkenő életszínvonal, a növekvő ellátási hiányok hatására valamelyik tagköztársaság újra a központi irányítás felé fordul, sőt esetleg befolyását megpróbálja más tagköztársaságokra is kiterjeszteni. Megítélésem szerint azonban ez a következő évtizedben nem járhat sikerrel.

2. Magyarország baráti, jószomszédi politikát akar kialakítani a szomszédos országokkal, a keleti és a nyugati hatalmakkal egyaránt. Ehhez jó feltételeket teremt, ha a katonai célú nemzetközi szervezetek, a NATO és a Varsói Szerződés befolyása egyre csökken. Az eddigi kicsit féloldalas külpolitika kiegyensúlyozása érdekében a közeljövőben elsősorban nyugati kapcsolatainkat kell bővíteni, ez azonban nem jelentheti a Szovjetunióval fennálló kapcsolatok háttérbe szorítását. Magyarországnak keleti politikára földrajzi helyzetéből adódóan is szüksége van. Nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió közelsége számunkra gazdasági és politikai értelemben meghatározó szempont. Egyértelműen érdekünk, hogy a hozzánk közeleső tagköztársaságokkal kereskedelmi kapcsolatainkat fenntartsuk, s amennyiben ez a közös előnyök kihasználásával lehetővé válik, tovább bővítsük. E tekintetben is elsődleges érdekünk, hogy az előző pontban említett destabilizációs folyamatok ne következzenek be s amennyiben ez mégis megtörténne, az ebből származó feszültségeket minél kisebbre csökkentsük.

Meggyőződésem, hogy a destabilizációs folyamat elkerülése a Szovjetunió népeinek is alapvető érdeke. Emiatt örömmel üdvözlöm, hogy a Szovjetunióban kialakult és várhatóan fokozódó, éhínséggel fenyegető élelmiszerhiány csökkentésére Nyugat-Európa és az Egyesül Államok segélyprogramot indít. Ezek állami része ugyan a jelek szerint kereskedelmi jellegű, de különösen fontos, hogy a lakossági adakozás is nagymértékben megindult. Ez ugyanis az együttérzés és a szimpátia egyik fontos megnyilvánulása. Mindez egyébként azt is jelzi, hogy a Nyugat ugyanolyan élénk figyelemmel kíséri a Szovjetunió sorsát, mint mi. S bár e kérdésben érdekeink kifejezettebbek, mint az övék, a mi keleti politikánk feltehetően nem fog lényegesen eltérni a Nyugatétól.

3. Katasztrófális hiba lenne, ha a Szovjetunió területén élő népek és kultúrájuk elleni előítéletek jelennének meg Magyarországon. A klasszikus orosz kultúra a magyar és az egész világ szellemi életének egyik nagy kincse. Az erről való lemondás minket szegényítené. Az, hogy tapasztalható szovjetellenesség az országban, az utóbbi évtizedek eseményei alapján természetesnek tekinthető. Minden népnek, illetve államhatalomnak, amelyik elnyomja szomszédait, számolnia kell ilyen ellenérzésekkel. A természetes állapot visszaállása után azonban ez nem tarthat hosszú ideig. Az érzelmek mesterséges felszítása pedig veszélyes s mindenki számára hátrányos.

Ugyanakkor nagyon kíváncsún tartanék olyan lépéseket a Szovjetunió részéről, amelyek a múltban elkövetett hibákat elismerik, és azok korrekciójára is lépéseket tesznek. A Szovjetunió jelenlegi gazdasági helyzetében ennek gyakorlati következményeit nehéz megbecsülni. A magam részéről a korrekt, az egyenjogúság alapján kilakítandó, megbízható kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok kialakítását nagyra tudnám értékelni.

Vajda Mihály

1. Néhány éve még a világ két szuperhatalmának egyike, ma egy felbomlóban lévő, legalapvetőbb problémáira semmiféle igazi választ nem találó, agonizáló kolosszus. Hogy előbb-utóbb megoldhatatlan problémák jelentkeznek majd és a rendszer s vele a Birodalom bomlásnak indul, ezt már jórégén tudtuk, különösen mi, aki e birodalom periferiáján élünk, s egyrésztől közvetlenül, hogy úgy mondjam a bőrünkön tapasztaltuk a rendszer diszfunkcionális voltát, másrésztől volt kitekintésünk Nyugat felé, adva volt számunkra valamifajta összehasonlítási alap. Azt azonban, hogy a felbomlás ilyen hamar bekövetkezik még pár évvel ezelőtt sem gondolta volna senki. Oroszország tragédiája pontosan abban rejlik, ami a bolsevikok teremtette rendszer legitimációját adta, hogy ugyanis a kommunista rendszernek sikerült a régi orosz hagyományoknak megfelelő felülről építkező társadalmi struktúrát és birodalmi kereteket, a *velikaja Rusz*-t hetven éven át fenntartani, miközben az orosz birodalomból bizonyos vonatkozásokban – de itt nagyon hangsúlyozni kell, hogy csak bizonyos vonatkozásokban – modern országot faragott: az un. „technikai civilizációt” úgy ahogy sikerült meghonosítania. Azért mondtam, hogy ez a tragédiája, mert a mai állapot alapvető jellemzői a következők: 1. A Szovjetunió, az Orosz Birodalom egyes nemzetei arra törekcsenek, hogy akármilyen megkésve is, de létrehozzák a maguk nemzetállamait, mint olyan keretet, amelyen belül egy *valóságos és mindenoldalú* modernizáció talán végrehajtható lenne (hogy a közép-ázsiai nemzettek esetleg nem ezt, hanem, ha szabad ilyet mondani, ennek éppen az ellenkezőjét, iszlám fundamentalista köztársaságok létrehozását akarják, ez ebből a szempontból nem különösebben lényeges); azaz jelen van a birodalom teljes felbomlasztására irányuló tendencia. 2. A – mint mondtam, bizonyos vonatkozásokban – modern gazdaság viszont a birodalom keretei között szerveződött meg. Ha a birodalom 1917-ben szétesett volna, egyes részei minden különösebb nehézség nélkül elindulhattak volna a maguk – bizonyára igen különböző – útján. E hatalmas térség különböző országait ugyanis nem gazdasági (termelési), hanem politikai erők tartották össze. S a politikai egzigenciák elmúltával a birodalom helyén kialakult országok minden további nélkül elválhattak volna egymástól, hogy azután kialakítsanak saját, már elkülönült nemzetgazdaságaik között valamifajta normális piaci együttműködést. Ma a Szovjetunió gazdaságilag egy egység, ez azonban működni csakis úgy volt képes, hogy az erőshezű diktatúra összetartotta az egészet. Az erőshezű diktatúra azonban nem tette lehetővé még a technikai modernizáció továbbhaladását sem: csak a hadiipart és annak háttérét volt képes fejleszteni, ezt is csak egy bizonyos határig; egy idő után az össztársadalmi infrastruktúra és a munkaerő mint háttér olyannyira elmaradottá vált, hogy minden további fejlődést lehetetlenné tett.

A nemzetállamokra való széthullás minden további modernizáció elemi feltétele (persze Oroszország esetében még ez a nemzetállam is olyan óriási és olyannyira heterogén etnikailag, szociálisan, kulturálisan, hogy igen kétségesnek tűnik: alkalmas kerete-e a modernizációnak). De ha nem sikerül megtalálni annak a módját, hogy a széthullás ne zilálja szét totálisan a már amúgyis meglehetősen szétszilárdott gazdaságot, akkor ez olyan katasztrófákat eredményezhet, amelynek társadalmi-politikai konzekvenciái nemcsak a volt Szovjetunió kü-

lönböző köztársaságaira nézve, hanem egész Európára, sőt az egész világra nézve katasztrofálisak lehetnek.

Három lehetőséget látok:

a. Széthullás egymással gyakorlatilag kooperálni képtelen nemzetállamokra, az említett katasztrofális következményekkel. Ezeket nem óhajtom itt vázolni. Ki látja előre a történelmet?

b. Valamilyen diktatúra (katonai, nacionalista tömegmozgalomra épülő fasiszta típusú, a jelennel való totális elégedetlenségre épülő neosztalinista, illetve ezek kombinációja) ideig-óráig összetartja a Szovjetuniót, de őszintén szólva nem hiszem, hogy egy ilyen *új rend* (a szó mindkét értelmében) képes lenne gazdasági fejlesztésre. Az egyre fokozódó lemaradás pedig a centrifugális tendenciák feléledéséhez vezetne.

c. A csoda: A köztársaságok függetlenedése, de készségük egy olyan együttműködésre, amely tudomásul veszi a gazdasági realitásokat, és azokból kiindulva indítja el a nemzetgazdaságokat a maguk egyéni útján.

2. Nem tudom, hogy az un. „harmadik út” valaha is járható lett volna. De az elgondolásnak volt értelme: olyan módon modernizálni, hogy a parasztságnak ne kelljen a gyökértelenné válás kerserves útját megjárnia. Ezzel Magyarország és a fejlettebb közép-európai országok biztosan, de valószínűleg a fejletlenebbek is elkéstek: a hagyományos parasztságot a kommunista diktatúra megsemmisítette. Így a harmadik útra vonatkozó elképzelések szerintem teljesen talajtalanná váltak, egy a saját helyét megtalálni képtelen értelmiségi réteg retrográdnosztalgikus álmai. Nincs más út a számunkra, mint a Nyugaté, bármilyen keserves legyen is az. Ennek alternatívája csak a totális balkanizáció. Adja isten, hogy ne az következék be.

3. Szerintem nálunk alig van oroszellenesség. Ebben a tekintetben az ország meglepően éretten viselkedik: mennek, hát isten velük, reméljük, hogy sikerül majd nekik is elindulniok egy maguk választotta, de az eddiginél termékenyebb úton. Nem látom, hogy befolyásos rétegeknek vagy személyeknek bármi bajuk lenne az oroszokkal vagy az orosz kultúrával, amennyiben nem akarják az utóbbit rángerőltetni. Hogy mit hoz a jövő, azt persze nem tudni. Ha az orosz menekültek tízezerszám vagy százezerszám fogják előzönlenni az országot, nem fogjuk szeretni őket, annyi biztos. De ha nem ez fog történni, akkor szerintem még az orosz kultúra nagyságának és jelentőségének elismerése is bekövetkezhet. Talán lassan még oroszul is megtanulunk.

IX.

Kötetünk képeinek jegyzéke és a képekről szóló tanulmány a 213–217. oldalon található

